

Janez Vajkard Valvasor – malo o netopirjih, več pa o čarovnicah in celo vampirjih

Primož Presetnik

Da ne bi Glej, netopir! ostal brez prispevka, ki dviguje izobrazbeno raven bralcev, sem se v pomanjkanju časa domislil, da bi lahko na hitro poiskal, kaj o netopirjih pravi naš polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) (v nadaljevanju J. V. V.) v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Ta je izšla leta 1689 v štirih zvezkih, ki skupaj vsebujejo 15 knjig. Res je na grafične liste izmed sesalcev uvrstil le polha, vendar je v 1. zvezek, III. knjigo, XXXI. poglavje (str. 438): *O živalih na Kranjskem in sicer posebno o tako imenovani živalci polhu* celo uvrstil skico vraga, ki opremljen z netopirskimi krili polhe pase (Slika 49). Pa vendar, jamar kot je bil, bi bil lahko namenil vsaj kakšno besedo tudi netopirjem. Za dodatno motivacijo sem imel še spomin na dogodek izpred par desetletij, ko mi je vodja Sekcije za palčke pri Čarovniškem društvu (ne hecam se, prisežem), medtem ko sem službeno pazil, da neko pogansko slavje ni škodilo netopirjem v eni naši jami (Presetnik 2004), omenil, da Valvasor piše o netopirjih kot sestavini coprniških žavb. Na srečo imam dostop do najnovejšega prevoda cele "Slave" (Debenjak in sod. 2009), v Digitalni knjižnici Slovenije (dLib.si) pa se dobijo pdf-ji vseh štirih zvezkov s spremljajočimi .txt dokumenti z optično prepoznanim besedilom.

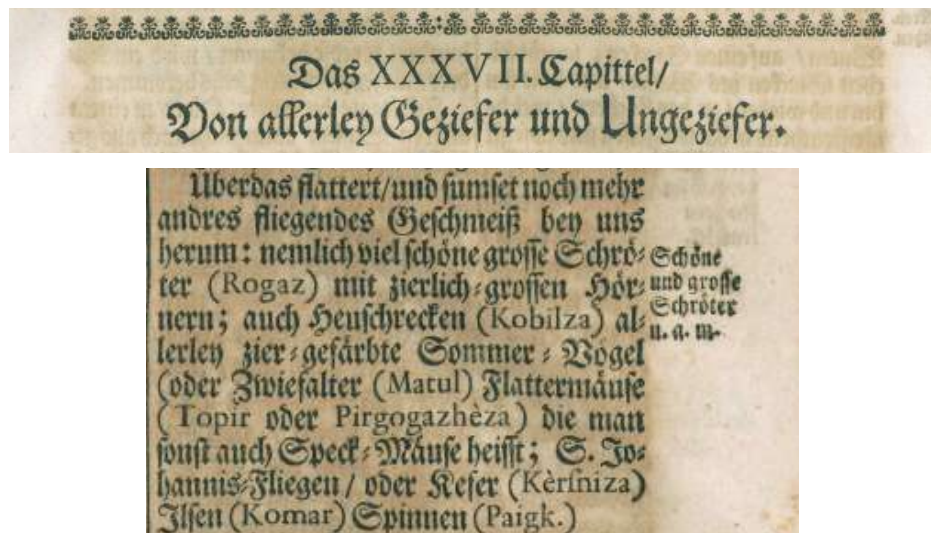

SLIKA 49. Hudič z netopirskimi krili goni polhe na pašo (vir: dLib.si).

Dokaj hitro sem našel omembo netopirja med opisi živali in rastlin v 1. zvezku, II. knjigi, XXXVII. poglavju (str. 457): *O vsakovrstnem mrčesu in golazni* (Slika 50). Žal že nelaskava uvrstitev med mrgolazni ni obetala več kot le obrobno beležko. Je pa na srečo doprinesla vsaj k temu, da vemo s kakšnim slovenskim imenom je J. V. V. imenoval netopirje. "Pirgogazhèza" je seveda le napačno zapisana dolensjska pirhpogačica, medtem pa "topir" verjetno predstavlja osnovo za skoraj stoletje mlajše Pohlino vo (1781) slovarsko geslo (več v Presetnik 2021).

Slovenski prevod družine Debenjak se glasi:

"Poleg tega pri nas frfota in brenči naokrog še več drugega letečega mrčesa: namreč veliko lepih velikih rogačev ali kleščmanov (rogaz), s čednimi velikimi rogovi; tudi kobilice (kobilza), vsakovrstni krasnobarvni metulji (matul), netopirji (topir ali pirgogazhèza), ki jim sicer pravijo tudi Speck-Mäuse; šentjanževe muhe ali hrošči (kresnice – kèrsniza), komarji (komar), pajki (paigk)."

SLIKA 50. Del besedila Slave vojvodine Kranjske (1689), kjer je omenjen netopir (vir: dLib.si).

In to je bilo to. Naučil pa sem se, da J. V. V. netopirja nemško imenuje "Fluttermaus", zato sem po .txt dokumentih pobrskal še z geslom "Flat" (dotlej sem iskal s "Fled" glede na sedanjo nemško ime Fledermaus). In res sem našel še dve navedbi, kjer pa netopirji igrajo le figurativno vlogo in so spet v ne zelo v častni družbi.

- 1. zvezek, III. knjiga, XXVIII. poglavje (str. 414): *O domnevem delanju srebra v Idriji, prav tako o zmotnem prepričanju glede rudniških škratov ter prilog o kamnu modrosti*

Iskalcem kamna modrosti (Lapis philosophico) J. V. V. takole zabrusi: *"Zato tako v mraku prhutajočega netopirja, tako brezimnega apologista, pravim, da ne vem odpraviti z nobenim drugačnim odgovorom kot s tem, kot da je pravi idiot, velikih gospodov slepar in neizkušen zapečkar, ki je svoj živi dan malo videl, še manj pa izkusil."*

- 4. zvezek, X. knjiga, IX. poglavje (str. 187): O vojvodah Borutho, Carasto, Chetimaro

V opisu spora princa Carolomannus-a in kralja Ludovika okoli leta 863 je tudi stavek: *"Kadar prodreta na dan nedolžnost in resnica, se morajo lažniki in obrekovalci nekam zavleči tako kot netopirji in strupene krastače in poiskati senco ali tak kraj, kjer jim svetli žarki te jutranje zarje, ki je vzšla, ne morejo zbsti niti jim prizadejati javne sramote."*

V zagonetnem XXXV. poglavju – *O pticah, ki čez vso zimo prebivajo v zemlji* (1. z., III. k., str. 449), J. V. V. pravi: *"A so vendar nekatere ptice drugačnega prepričanja in ljubijo podzemska stanovanja, kadar jih mraz prežene iz zraka. Teh najdemo prav tako nekaj tudi na Kranjskem in sicer take, ki ne samo da prebijejo vso zimo globoko v zemlji temveč so ob tem tudi kolikor je znano brez vsake jedače."* Nadalje piše še: *"Ta način imajo prvič ptički, ki so skoraj še manjši od stržka; tem doslej še niso vedeli dati nobenega drugega imena kot raselske ptice; ker je namreč pri kraju Rasel na Krasu in pri Vipavi prav veliko teh ptičic. Ti ptički gredo v jesenskem času v luknje, špranje in razpoke skalnih sten; od tamkaj pa pred pomladjo tudi ne pridejo ven."* Skratka čisti opis netopirjev, samo da jasno piše o ptičih, saj nadaljuje z golobi v jamah. Vendar so v tistem času zaradi leta med ptiče uvrščali tudi netopirje, morda pa je vendar pisal o netopirjih ...

Ok, kje pa so opisi čaranj?! Poiskal sem odlomke, kjer se pojavljajo čarovnice (.txt preveril s geslom "Hexe"). Nič novega. Obrnil sem se na svetovni splet in v več jezikih poizkusil povezati J. V. V. s čarovnicami in netopirji. Spet nič. Ob tem sem se sicer marsikaj naučil o čarovniških procesih pri nas in na svetu (Slika 51). Res je bil J. V. V. sodobnik teh procesov in je o čarovnicah imel marsikaj povedati, npr. da jih na Kranjskem ni veliko, ker oblasti že poskrbijo za to, pa vendar tudi, da *"žal obstaja prav preveč te sodrge, cela množica dejanskih coprnic!"*. Erotičnih zgodbic sta s soavtorjem Erazmom Francisci-jem nanizala za kašnih 10 strani. Npr. neimenovana žena kranjskega plemiča je nataknila uzde konjskemu hlapcu, ki ga je potem zajahala in tako prišla za zbor čarovnic, kjer ga je razuzdala. Po tamkajšnjih orgijah se je hotela na isti način vrniti, pa jo je hlapec prehitel in jo obuzdal ter pojahal domov. Skratka, ni da ni, čista "hardcore" pornografija 17. stoletja.

J. V. V. je tudi trdil (1. z./III. k./str. 359 & 3. z., XI. k., str. 103), da nekatera naravna (nesatanska) zelišča (petoprstnik, pasje zelišče, potočnik, kolmet, zelena, navadni volčin) in še nekatere druge zadeve (o katerih je skrivnost), *"čarovnice uporabijo z določenim paktom ali vražjo zavezo za pripravo svoje čarovne maže s katero se mažejo in tako letijo na svoj prekleti ples čarovnic."* On osebno sicer misli, da si tak polet na čarovniški zbor, včasih tudi na kozlu (Slika 51), le domišljajo. Vendar je v tistih časih

SLIKA 51. Priročnik za lov čarovnic *Compendium Maleficarum* (Guazzo 1608) redno slika vrage z netopirskimi krili. V prikazanem primeru pa satanskega kozla, ki nosi čarovnice na njihov prekleti ples (vir: archive.org).

tudi samo privid, priznan krvnim sodnikom, ki so redno uporabljali torturo (čemur J. V. V. nasprotuje), vodil samo k eni možni kazni – upepelitvi (dobesedno). Vendar tudi tu nič o netopirjih. So pa bili netopirji za časa Valvasorja verjetno res del različnih magičnih maž. Do izvirnih virov na spletu na to temo se še nisem dokopal, zato navajam le slovenski prevod prizora iz tragedije *Macbeth* (prva uprizoritev 1606, prva tiskana izdaja 1623) Williama Shakespeare-a (1564–1616) v prevodu Fišerja (2018), kjer tri čarovnice pripravljajo čarovniški napoj, saj je verjetno prav ta prizor pripomogel k temu, kako si še danes predstavljamo coprniško kuharijo.

Takole gre:

PRVA VEŠČA

Okrog kotla zdaj krenimo;
polnimo ga z žvarovino.
Najprej krota, ki pod skalo
osem dni jo je tiščalo,
da je dala strup smrduha,
v čarnem kotlu naj se skuha.

VSE

Kotel, vri brbotajoč,
kuri, mešaj na vso moč!
DRUGA VEŠČA
Potrbušina od kače
iz močvare naj se cmari;
žabine oči in krače
dajo okusa tej obari.
Jezik kače, ki je slepa,
kos škorpionovega repa
in še **netopirja volna**,
juha bo zelo čarovna.

VSE

Kotel, vri brbotajoč,
kuri, mešaj na vso moč!

TRETJA VEŠČA

Luska zmaja, volčji zob,
mumij vešče, sipe drob,
v noči mlete korenike
od strupene trobelike,
kozji žolč in veja tise,
ki v mlaju posrebrbi se;
Turkov nos, uho Tatara,
pankrta prst, ki ga stara
lajdra v jarku je umorila,
Žida žolč in jetra gnila
in še čreva od harpije
za hudobne coprnije.

VSE

Kotel, vri brbotajoč,
kuri, mešaj na vso moč!

Na koncu naj omenim, da sem pri vseh teh čarovnijah naletel tudi na podatek, da je J. V. V. menda prvi v Evropi z imenom in priimkom navedel pravega vampirja. In res, v istrski vasici Kringa, kjer je bilo "*poleti več vina kot vode*" (3. z., XI. k., str. 317), so mu namreč pravili o štrigonu (= vampirju) Juretu Grandi, ki je celih 16 let po svojem pokopu teroriziral vas in posiljeval svojo vdovo. Ko so ga imeli res zadosti, so ga odkopali, in ker mu niso mogli zabiti kola v trebuh, so mu odrezali glavo. O netopirjih pa spet nič.

J. V. V. je bil očitno en običajen umazan jamar, ki so ga zanimale samo luknje, pretakanje vod, kapniki in meritve (vseeno spoštovanje), od jamskih živali pa "bluzi" samo o nekih črnih racah, zmajevih mladičih in golobih, medtem ko o lepih netopirjih molči. Vsekakor bi se bilo dobro še vrniti k virom o udeležbi netopirjev pri raznih urokih, saj tema še zdaleč ni izčrpana. Morda pa se tudi le najde še kakšno njihovo dodatno omembo v delih J. V. V.

VIRI

- Guazo F. M., 1608. *Compendium Maleficarum*. Milano, 391 str.
- Pohlin M., 1781. Tu malu besedishe treh jesikov. Ljubljana, 340 str.
- Presetnik P., 2004. Monitoring stanja populacij netopirjev v Ajdovski jami. Poročilo. Center za kartografijo favne in flore, Miklavž na Dravskem polju. 30 str. [Naročnik: MOPE, Ljubljana].
- Presetnik P., 2021. Kam so šle vse pyrpogazhize, shkershabzi in mižkuti – sopomenke za netopirje v slovarjih od 16. do konca 19. stoletja. Glej, netopir! Ljubljana 18(1): 25–31.
- Valvasor J. W., 1689. *Die Ehre dess Hertzogthums, Nuremberg.* / prevod Debenjak D., B. Debenjak, P. Debenjak, 2009. Slava vojvodine Kranjske. Zavod Dežela Kranjska, 3753 str.
- Sheakespeare W., 1623 / Fišer S. (prevod), 2018. *Macbeth*. Slovensko narodno gledališče, Nova Gorica, sezona. 2018/19. Gledališki list SNG Nova Gorica 64 (4): 155 str.